

ми лицами, занимавшими государственные должности в городе Харькове, что создавало более благоприятные условия для жизни епархии.

Харьковскую кафедру епископ Нестор занимал до 30 марта 1964 года. Добиваясь частых замен епархиальных архиереев, власти пытались помешать их сплочённости с верующим населением епархии.

О любви православных людей к владыке Нестору может свидетельствовать пример его отъезда на Черниговскую кафедру, когда из Благовещенского собора до вокзала его провожали сотни верующих [7].

Подводя итог вышесказанному следует отметить, что епископ Нестор со смирением придерживался церковной линии Святейшего Патриарха Алексия I, как предстоятеля единственной канонической Церкви в государстве, хоть и вынужденной идти на уступки властей. В условиях жестких ограничений владыка Нестор делал всё чтобы сбересть мирную обстановку среди мирян и духовенства, поднять авторитет Церкви в светских кругах, сбересть литургическую жизнь в храмах епархии и улучшить благолепие богослужений в церквях города Харькова. Для дальнейшего архиерейского служения епископу Нестору была вверена не менее сложная Черниговская и Нежинская кафедра, где он пребывал 4 года до конца своей жизни.

Список использованных источников:

1. Биографические сведения о братии Киево-Печерской Лавры, пострадавшей за Православную веру в 20 столетии/ Сост.: Л.П. Рылкова, К., 2008. С.83.
2. Лемешевский М., митр. Русские православные иерархи периода с 1893 по 1965 гг. (включительно). Erlangen, 1979-1989. Т.5. С.52-53.
3. Легкий О., епископ. История Харьковской епархии 1799-2009. Х.: Глобус, 2007. С. 21.
4. Цыпин В., прот. История русской церкви 1917-1997. М., 1997. С. 324.
5. Сазонов Д., прот. Проблема «кадрового голода» в Русской Православной Церкви: ее разрешение с 1958 по 1988 гг.// Соборная библиотека [Электронный ресурс] / URL: <http://bibl-kostroma.ru/статьи-публикации/сазанов-дмитрий-иванович/> (дата обращения: 21.09.2019).
6. Василик В., диак. Гонения пятидесятых-шестидесятых годов [Электронный ресурс] // Православный интернет-портал «Православие.ру».

URL: <https://pravoslavie.ru/37840.html> (дата обращения: 20.02.2020 г.)

7. Талалай М., протод. Жизненный путь епископа Нестора (Тугая) // Вестник ХДС. Х., 2018. № 9. С. 18.

**ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА
В ХАРКІВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ СЕМІНАРІЇ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

*Тетяна Твердохліб,
д-р педаг. наук, доцент,
Харківський національний педагогічний
університет ім. Г.С. Сковороди*

Починаючи з середини 60-х рр. ХІХ ст. учнів православних духовних семінарій починають залучати до опанування педагогікою й педагогічними дисциплінами. У 1866 році наказом Св. Синоду в усіх духовних семінаріях замість вивчення медицини, сільського господарства й природничої історії було введено викладання педагогіки й організувалися недільні школи «для практичного ознайомлення вихованців із педагогічними прийомами» [1, арк. 2; 2, с. 574]. Також навчання педагогіки передбачав і новий статут православних духовних семінарій 1867 р. У п. 13 цього документа зазначалось, що випускники семінарій повинні не тільки призначатися на священнослужительські місця, а й на вчительські посади [3, с. 77]. Означений наказ і статут зумовили організацію педагогічної підготовки в Харківській духовній семінарії (ХДС).

Зміст уведеної в 1866 р. в ХДС педагогіки визначався Св. Синодом і був представлений у навчальній програмі, яка мала дві рівнозначні частини: теорію виховання і теорію навчання.

З 1867 р. в ХДС, як і в інших семінаріях Російської імперії, викладався навчальний курс, що мав назву «Педагогіка і дидактика». Порівняно з попередньою програмою розділ, присвячений теорії виховання, значно скорочувався, основна увага авто-

рів програми була зосереджена на дидактиці [3, с. 85; 4, с. 685]. За статутом 1884 р. передбачалося вивчення в ХДС лише дидактики, яка викладалася у 5-му та 6-му класах. Нормативний акт уміщував перелік семінарських предметів, де вже не було педагогіки, а під дванадцятим номером зазначалися логіка, психологія, початкові основи і коротка історія філософії та дидактика [5, с. 444] Хоча статут заміняв педагогіку дидактикою уже в 1884 р., проте учні семінарії навіть у 1885 – 1886 навчальному році ще вивчали педагогіку, оскільки нові програми і до цього часу не були розроблені [6, с. 121].

Основною формою організації теоретичної педагогічної підготовки в ХДС був урок. Упродовж досліджуваного періоду його тривалість поступово зменшувалася. За статутом 1867 р. він мав тривати 1 годину 15 хвилин, за аналогічним документом 1884 р. – 1 годину [5, с. 445]. З 1906 р. його тривалість у середніх духовних навчальних закладах за потреби дозволялось зменшувати до 50 хвилин.

Кількість уроків педагогіки чи дидактики в ХДС протягом другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. також постійно змінювалася. Це передбачалося документами, дотримання норм яких було обов'язковим для усіх семінарій Російської імперії.

З 1866 р. і до реформування семінарій за новим статутом проводилось одне заняття на тиждень з педагогіки протягом двох з половиною навчальних років [1, арк. 2; 7, с. 156-157]. Додаток до статуту духовних семінарій 1867 р. «Розклад навчальних предметів для семінарій з позначенням числа уроків по кожному з них» [3, с. 108 – 110] з цієї ж навчальної дисципліни передбачав один тижневий урок для учнів 5-х і 6-х класів. Такої кількості уроків було замало для ґрунтовного засвоєння значної за обсягом навчальної програми. Надання в 1906 р. ще одного уроку у 5-му класі позитивно вплинуло на результативність викладання дисципліни [8, с. 47].

Заняття вихованців ХДС на уроках педагогіки та дидактики доповнювалися домашньою роботою, яка полягала в читанні додаткової педагогічної літератури.

У ХДС основними формами контролю пізнавальної діяль-

ності учнів були іспити та репетиції. На репетиціях з метою контролю, повторення і систематизації знань проводилися індивідуальні чи групові бесіди за питаннями певної теми.

У ХДС, як і в інших аналогічних навчальних закладах Російської імперії, упродовж досліджуваного періоду були проблеми із навчально-методичним забезпеченням викладання педагогіки та дидактики. Підручник, який повністю відповідав програмі, з'явився лише в 1894 р. за авторством С. Миропольського. Це був «Підручник дидактики», що складався з двох частин («Загальна дидактика», «Практична методика предметів навчання в початковій школі»). До цього часу в ХДС користувалися посібниками і літографованими конспектами педагогів, зокрема М. Страхова.

Уведення теоретичної педагогічної підготовки в ХДС поєднувалося із залученням учнів семінарії до педагогічної практики. З 1866 р. при кожному середньому духовному навчальному закладі було організовано початкову школу Ця школа продовжила свою діяльність і після уведення в 1867 р. нового статуту духовних семінарій.

Періодичність проведення занять в початковій школі при ХДС не була сталою: точно відомо, що в 1867 – 1868 навчальному році школярі відвідували заняття щодня [4, с. 692 – 693], а в 1868 – 1869 навчальному році – тільки щонеділі [9]. На території українських земель Російської імперії у цей час переважно функціонували недільні та святкові школи. Навчалися в початковій школі при ХДС хлопчики з Харкова та близько розташованих сіл [4, с. 692-693].

Статутом 1884 р. передбачалося створення для практичних занять вихованців 5-х – 6-х класів православних духовних семінарій виключно щоденних початкових шкіл [5, с. 444]. Якщо раніше школи при семінаріях у більшості випадків не мали фінансування, а організація навчального процесу в них повністю покладалась на викладача педагогіки і семінаристів, то на досліджуваному етапі відбулися кардинальні позитивні зміни. Тепер у кожній семінарії створювалися зразкові початкові школи, що фінансувалися Св. Синодом і на них витрачалися кошти з епар-

хіальних прибутків. У кожному такому початковому навчальному закладі працювали законовчитель і учитель, а керівництво школою покладалось на викладача дидактики. Ці освітні установи створювалися «за зразком церковно-приходських шкіл» і мали бути взірцем для інших подібних закладів єпархії. У 1887 р. почала працювати зразкова школа при Харківській духовній семінарії [10]. У 5-му класі семінаристи переважно залучалися до спостережень за роботою законовчителя і учителя, а у 6-му – до проведення пробних і так званих «вечірніх уроків» або репетицій. «Вечірні уроки» передбачали повторення навчального матеріалу, що вивчався вранці, виконання домашніх завдань учнями початкової школи.

Більш складними для проведення були пробні уроки. Семінаристи розробляли конспекти цих занять і проводили їх в присутності учителів, викладача дидактики та інших семінаристів [11]. Зрозуміти, наскільки важливою у семінаріях була педагогічна практика, можна, проаналізувавши «Класний журнал 6-го класу Харківської духовної семінарії на 1910 – 1911 навчальний рік». У ньому зазначено, що З. Гончаревський і Д. Середін протягом навчального року отримували лише трійки, проте за рік їм було виставлено 4 бали. В дужках, поряд із річною оцінкою викладач зробив надпис з поясненням, що бал семінаристам було збільшено з урахуванням їхніх досягнень на практичних заняттях [12, арк. 34 – 36].

Якість педагогічної підготовки в ХДС забезпечувалась професіоналізмом наставників, які викладали педагогіку і дидактику, зокрема С. Миропольського і М. Страхова. Працюючи упродовж 1867 – 1870 рр. в ХДС, С. Миропольський зарекомендував себе як талановитий педагог, якому вдалося значно підняти рівень педагогічної підготовки в семінарії. М. Страхов викладав у семінарії предмети, що забезпечували педагогічну освіту, з 1876 р. до початку ХХ ст. (встановлено, що у 1908 р. М. Страхов ще навчав дидактики в ХДС). Він був видатним педагогом, автором низки підручників і посібників [13]. М. Страхов підготував праці «Короткий виклад методики Закону Божого» (1884 р.), «Нарис істо-

рії філософії з найдавніших часів філософії до теперішнього часу» (1893 р.), «Вчення про Бога за засадами розуму» (1893 р.), «Шлюб, що розглядається в своїй природі і з боку форми його укладення» (1893 р.), «Вступні уроки в початковій школі» (1906 р.) та інші.

«Короткий виклад методики Закону Божого» було схвалено для бібліотек початкових училищ Міністерства народної освіти в якості посібника для законовчителів, а також рекомендовано для семінарій як корисний посібник учням старших класів, що проходять практику в школах [14, с. 109]. М. Страхова не задовольнив ступінь кандидата богослов'я, тому в 1893 р. він захистив магістерську дисертацію [15]. Це свідчило про прагнення освітянина до професійного вдосконалення.

Таким чином, упродовж другої половини ХІХ ст. – на початку ХХ ст. в ХДС здійснювалася цілеспрямована підготовка семінаристів до вчительської діяльності в початкових школах. Вона передбачала теоретичний (у межах викладання педагогіки і дидактики) і практичний складники (організація педагогічної практики в початковій школі при ХДС).

Встановлено, що вивченню педагогіки і дидактики в ХДС сприяли професіоналізм викладачів, поступове скорочення тривалості і збільшення кількості уроків, літографування конспектів викладачів. Основними недоліками викладання цих предметів визначено поступове звуження змісту педагогічної підготовки до теорії навчання, відсутність протягом довгого часу відповідного підручника.

Список використаних джерел:

1. Дело о прекращении преподавания медицины, сельского хозяйства и естественной истории и о введении педагогики и воскресной школы. 1866 г. // ЦДІАК України. Ф. 712. Оп. 3. Спр. 141. 15 арк.
2. Указ «О некоторых мерах для содействия со стороны духовенства делу народного образования. 14 апреля 1866 г.». Духовный вестник. 1866. Т. 13 (апрель). С. 573–574.
3. Устав православных духовных семинарий. Волыньские епархиальные ведомости. Отдел официальный. 1867. № 3. С. 76 – 125
4. Извлечение из всеподданнейшего отчета обер-прокурора святейшего

Синода графа Толстого по ведомству православного исповедания за 1867 год. Волыньские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. 1869. № 17. С. 680-699.

5. Высочайше утвержденные: I. Устав Православных духовных семинарий и II. Устав духовных училищ. 2401 – 22 августа (1884 г.). Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание третье: 1.03.1881 – 1913 гг. Санкт-Петербург: Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, Т. 4: 1884. С. 437-455.

6. Определение Святейшего Синода. От 7-18 августа 1885 г. № 1589. О введении в действие новых уставов духовных семинарий и училищ по учебной части. Церковный вестник. 1885. № 34. С. 121.

7. Мешковая С.І. Світський компонент православної духовної освіти в Російській імперії (1857 - 1884 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Харків, 2004. 207 с.

8. Высочайше утвержденное определение Святейшего Синода, от 16-го августа 1906 года за № 4469, о некоторых изменениях в строе духовных семинарий и училищ. Циркуляр по духовно-учебному ведомству. 1907. № 23. С. 45-51.

9. Миропольский С. И. Харьковская воскресная школа в 1868/69г. Журнал Министерства Народного Просвещения. 1870. №150. С.224- 253.

10. Открытие образцовой школы при Харьковской духовной семинарии. Вера и разум. Листок для Харьковской епархии. 1887. № 17. С. 381.

11. Десятилетие образцовой школы при Харьковской духовной семинарии. Вера и разум. Листок для Харьковской епархии. 1897. № 17. С. 451-455.

12. Классный журнал 6-го класса Харьковской духовной семинарии на 1910–1911 учебный год, 1911 г. // ДАХО. Ф. 650. Оп. 1. Спр. 1, 37 арк.

13. Твердохліб Т. С. Педагогічна спадщина Миколи Страхова. Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика : матеріали I Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., присвяченої 160-річчю від дня народження С. Русової (25 лютого 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 64-67.

14. От 27-го апреля – 17-го мая 1884 года за № 894, о книгах: «Методика закона Божия» А. Соколова и «Краткое изложение методики закона Божия» Н. Страхова, с журналом Учебного Комитета при Св.Синоде о сих книгах. Церковный вестник. 1884. № 24. С. 108-110.

15. Магистерский коллоквиум в Московской духовной академии. Вера и разум. Листок для Харьковской епархии. 1893. № 11. С. 256-257.

ДІЯЛЬНІСТЬ АПЦ І УАПЦ У РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Данііл Топчій,

студент IV курсу,

*Харківський національний педагогічний
університет ім. Г.С. Сковороди*

Усвідомлюючи всю небезпеку гітлерівців, радянський уряд для мобілізації моральних сил народу вирішив використати можливості релігії. З початком війни припинилася антирелігійна пропаганда, усіляко підтримувалась патріотична діяльність духовенства та вірян.

Автономна Православна церква (АПЦ) була створена Собором у серпні 1942 р. в Свято-Успенській Почаївській Лаврі (Тернопільська обл.). Очолив її архієпископ Кременецький Олексій (Громадський). Йй підпорядковувались 16 ієрархів (митрополит, архієпископи та єпископи), деякі громади, не лише у східних, а й у західних областях УРСР.

Йй вплив на вірян був різний. Якщо на Полтавщині Автономна церква мала досить міцні позиції, то на Слобожанщині панувала Українська автокефальна православна церква (УАПЦ). На перших порах окупації Харкова політику щодо відродження православ'я активно проявляли українські націоналісти (мельниківці), які намагалися затвердити УАПЦ на сході України і відірвати місцеву паству від Московської патріархії. Як не дивно, але для АПЦ бракувало вищих церковних ієрархів автономної орієнтації, що ускладнювало її діяльність. Також автономісти довгий час не проявляли такої активності, як українські націоналісти. Це, безумовно, не означало, що серед духовенства м. Харкова й області зовсім не було схильних до єдності з Московською патріархією.

На перших порах окупації Харкова автономісти відкрито не виступали проти автокефалістів. Однак, обидві конфесії вичікували на момент, щоб розпочати конкуренцію за церковну вла-